

Алишер Навоий ижодининг ўрганилиши

РЕЖА:

1. Навоий ҳақида шоирнинг ўз асарларидаги маълумотлар.
2. Замондошларининг асарларида келтирилган маълумотлар.
3. XVI-XIX асрлардаги тазкира, луғат, тарихий ва баъдий асарлар.
4. Навоий ижодининг илмий мезонлар асосида ўрганилиши.
5. Навоий ижодининг Ғарбда ўрганилиши.

Туркий халқларнинг “шамсу-л-миллат”и бўлган Низомиддин Мир Алишер Навоий жаҳон адабиёти хазинасини ўзининг ҳассос шеърояти, буюк “Хамса”си, фан соҳаларининг турли тармоқларига бағишланган бой илмий мероси билан бойитган сўз санъаткоридир. Ўз ижодий меросида 26 мингдан ортиқ луғат бойлигидан фойдаланган бу буюк даҳо мана беш асрдан ошибдики, асарларидаги чуқур фалсафий мушоҳадакорлик, маъно-моҳиятнинг кенг қўламлиги ва назмий меросидаги фасоҳат денгизининг бепоёнлиги билан жаҳон аҳлини ҳайратга солиб келади.

Дунёда Алишер Навоий каби асарлари кенг тарқалган, жаҳоннинг деярли ҳар бир чеккасида китобларининг нусхалари сақланаётган бошқа бир ижодкорни топиш қийин. Ҳазрат Навоий ҳаётининг сўнгги йилларидаёқ унинг асарлари тилига луғат ишланганлиги биз ҳозир навоийшунослик деб атаётган соҳанинг анча қадимий эканлигини кўрсатади.

Шу маънода айтиш мумкинки, Алишер Навоийнинг фаолияти ва меросининг ўрганилиш тарихи шоирнинг ўз давридан, замондошлари асарларидан бошланади. Навоийшуносликнинг тадрижий тараққиётини шартли равишда қуйидаги босқичларга ажратиш мумкин:

1. Навоийнинг ўз асарларидаги маълумотлар.

Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида илк маълумот берувчи манба бу шубҳасиз улуғ шоирнинг ўз асарларидир.

Шоир гарчи ўз таржимаи ҳолини махсус ёзиб қолдирмаган бўлса-да, лекин Навоийнинг деярли барча асарларида унинг шахсияти, ижодий ва ижтимоий фаолияти ҳақида муайян фикрлар келтирилади. Хусусан, “Вақфия”, “Муншаот” асарларида улуғ шоирнинг ижтимоий фаолияти акс этса, “Маҷолисун-нафоис”, “Хамса”, “Муножот”, “Ҳазойину-л-маоний” каби асарларида шахсий ҳаёти, “Муҳокамату-л-луғатайн”, “Хамсату-л-мутаҳаййирин”, “Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер” каби асарларида шоир қаламига мансуб баъзи асарларнинг ёзилиш тарихи билан боғлиқ маълумотларни учратиш мумкин. Навоийшунос олим Ш.Сироҷиддинов бу маълумотларни қуйидаги гуруҳларга ажратишни тавсия қилади:

1. Ёшлик даври.
2. Мураббийлари.
3. Тутинган фарзандлари.
4. Суҳбатдошлари.
5. Навоий ва Жомий ҳамкорлиги.
6. Навоий ва сарой.

2. Замондошларининг асарларида келтирилган маълумотлар

Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаъи саъдайн ва мажмаи баҳрайн” (“Икки бахтли сайёраларнинг келиб чиқиши ва дарёларнинг қўшилиши”) асари шоир ҳақида маълумот берувчи илк манбадир. Бу асар 1467-1470 йиллар оралиғида яратилган ва бевосита ҳазрат Навоийнинг назорати остида якунланган. Бу асардаги маълумотлар кейинчалик бошқа тарихий асарларда айнан такрорланади. Ўша даврнинг яна бир тарихчиси Муҳаммад ибн Ховандшоҳ Мирхонднинг “Равзату-с-сафо” (“Софлик боғи”) асарида ҳам Алишер Навоий ҳаёти ва фаолиятига доир қимматли маълумотлар келтирилган. Асар 7 жилддан иборат бўлиб, Навоийнинг бевосита топшириғи ва ҳомийлигида яратилган. “Равзату-с-сафо” Ўрта Шарқ ва Осиё тарихига бағишланган бўлиб, Навоий ҳақидаги маълумотлар асарнинг асосан 7-қисмида – Султон Ҳусайн Бойқаро салтанати даври тавсифида учрайди.

Давлатшоҳ Самарқандийнинг “Тазкирату-ш-шуаро” (“Шоирлар тазкираси”) асари Алишер Навоий номи зикр этилган илк тазкирадир. Тазкирада беш аср давомида яшаб фаолият юритган 150 га яқин ижодкор ҳақида маълумот келтирилади. Асар 1486 йилда яратилган бўлиб, муқаддима, 7 қисм ва хотимадан иборат. Ҳазрат Навоий ҳаёти ва фаолиятига доир маълумот асарнинг хотима – муаллифга замондош шоирлар ҳақидаги қисмида келтирилган.

Муъиниддин Муҳаммад ал-Замжий ал-Исфизорийнинг “Равзату-л-жиннат” (“Жаннат боғи”, 1492) асарида ҳазрат Навоийнинг Бодгис вилоятининг Чихил духтарон қасабасида работ кўрдиргани, Фаридиддин Аттор мазори устида равоқли иморат солгани ҳақидаги маълумот келтирилади.

Абдурахмон Жомийнинг “Баҳористон”, “Ҳафт авранг” (“Етти тахт”), “Нафаҳоту-л-унс” (“Дўстлик таровати”) асарларида ҳам Алишер Навоий ҳаёти ва ижодий фаолияти билан боғлиқ кўплаб маълумотлар келтирилади. Хусусан, Саъдий Шерозийнинг “Гулистон” и таъсирида яратилган “Баҳористон” асари 8 рава (боб)дан иборат бўлиб, 7-равзада 39 шоирдан бири сифатида Алишер Навоийга тўхталиб ўтилади ва унинг комил ахлоқи ижодидан ҳам юксакроқ эканлиги таъкидланади.

Ҳусайн Бойқаронинг “Рисола”сида ҳам ҳазрат Навоийнинг туркий тилдаги ижоди, хусусан, шеърояти ҳамда “Хамса” асарига юксак баҳо берилиб, буюк шоир “сўз мулкининг кишваристони, соҳибқирони” деб улуғланади.

Ғиёсиддин Ҳумомиддин Хондамирнинг “Хулосату-л-ахбор” (“Хабарлар хулосаси”, 1498-1499) ва “Ҳабибу-с-сияр” (“Дўстлар сийрати”, 1515-1523) асарларида Ҳусайн Бойқаронинг Хуросон тахтига ўтириши ва Алишер Навоийнинг Ҳиротга қайтишидан бошлаб, улуғ шоирнинг вафот этишигача бўлган давр оралиғидаги воқеалар баён қилинади.

Тарихчининг “Макориму-л-ахлоқ” асари эса Навоийнинг юксак ахлоқи бағишланган махсус рисола бўлиб, шоир таржимаи ҳолига доир муҳим фактик маълумотларнинг келтирилганлиги билан аҳамиятлидир.

Зайниддин Восифий қаламига мансуб “Бадоеъу-л-вақоеъ” (“Гўзал воқеалар”) хотиралар тўпламининг тўрт боби (XIV-XVII) Алишер Навоий шахсиятига бағишланган. Унда ҳазратнинг феъли-сажияси, замондошлари билан ижодий мулоқотлари, Навоий билан боғлиқ турли қизиқарли воқеалар ҳақида сўз боради.

Шунингдек, Абдуллоҳ Ҳотифийнинг “Лайли ва Мажнун”, Ҳусайн Воиз Кошифийнинг “Жавоҳиру-т-тафсир” (“Тафсир жавоҳиротлари”, 1493-1494), Атоуллоҳ Асилийнинг “Равзату-л-аҳбоб” (“Дўстлик боғи”), Атоуллоҳ Маҳмуд Ҳусайнийнинг “Бадоеъу-с-саноеъ” (“Бадий санъатлар”), Шамсиддин Муҳаммад Бадахшийнинг “Рисолаи муаммо”, Ҳусайн бин Муҳаммад Ҳусайнийнинг “Рисолаи муаммо” (1499), Аҳлий Шерозийнинг “Куллиёти Аҳлий Шерозий” даги мувашшаҳ-қасидаи маснуъси ва бошқа кўплаб асарларда ҳам Алишер Навоийнинг ҳаёти, ижоди ва ижтимоий фаолияти ҳақида муҳим маълумотлар келтирилган.

3. XVI-XIX асрлардаги тазкира, луғат, тарихий ва бадий асарлар

Алишер Навоий ҳақидаги маълумотлар XV асрдан кейинги тазкира, тарихий ва бадий асарларда ҳам келтириб ўтилади. Хусусан, Ҳасанхожа Нисорийнинг “Музакири аҳбоб” тазкираси Навоийнинг “Мажолисун-нафоис” тазкираси асосида яратилган бўлиб, тазкиранинг биринчи боб, тўртинчи фаслида “Амир Ҳайдар Алишернинг муқаддас ёди” сарлавҳаси остида буюк шоирнинг “Хамса”си ва туркий ғазалларининг умумий ҳажми, форсий тилдаги шеърларидан парча келтирилади.

Фаҳрий Ҳиротийнинг “Латоифнома” асари Алишер Навоийнинг форсигўй халқлар орасида машҳур бўлишида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, мазкур асар аслида “Мажолисун-нафоис”нинг форс тилига қилинган таржимасидир. Асарнинг муаллиф томонидан қўшимча тарзда киритилган 9-мажлиси бевосита ҳазрат Навоийнинг ҳаёти ва ижодига бағишланган. “Латоифнома”да буюк шоирнинг ота-боболари, Султон Ҳусайн Бойқаро билан болалиқдан давом этиб келган дўстлик ришталари, Навоийнинг Самарқанддаги ҳаёти, давлат арбоби сифатидаги фаолияти, мол-давлати ҳажми, вафоти тафсилотлари билан боғлиқ муҳим маълумотлар келтирилган. Фаҳрий буюк шоир асарларидан 14 таси номини ҳам санаб ўтади.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” асари Алишер Навоий шахсияти ва унинг ижодига берилган баҳонинг ўзгачалиги билан алоҳида ажралиб туради. Асарда Навоийнинг султон Ҳусайн Бойқаро билан ҳаммақтаб эканлиги,

Султон Абу Саъид Мирзо томонидан сургун қилинганлиги, Самарқандда Аҳмад Ҳожибек ҳомийлиги остида яшаганлиги, табъи нозиклиги, олти маснавий (“Хамса” ва “Лисону-т-тайр”), тўрт девон (“Ҳазойину-л-маоний”) тартиб берганлиги, “Муншаот”ни тузганлиги ҳақида маълумотлар келтирилиши асосида шоирнинг “Мезону-л-авзон” ва “Девони Фоний” асарлари хусусида баъзи танқидий фикрлар ҳам билдирилади.

Мирзо Ҳайдар Дўғлотнинг “Тарихи Рашидий” асари икки жилддан иборат бўлиб, асосан 1541-1545 йиллар оралиғида ёзиб тугалланган. Асарда ҳазрат Навоийнинг Султон Ҳусайн билан болалиқдан дўст эканлиги, кейинчалик унинг саройида хизмат қилганлиги, фазлу ҳунар аҳлига ҳомийлик қилганлиги, кўплаб иморату бинолар, масжидлар қурганлиги, табъи нозиклиги билан боғлиқ фикрлар бошқа тарихий манбалардаги маълумотларга мос келгани ҳолда шоирнинг отаси уйғур бахши(котиб)ларидан эканлиги ва оддий одам бўлганлиги ҳақидаги қарашлар тарихий асосга эга эмас деб айтиш мумкин.

Лутф Алибек Озарнинг “Оташқадаи Озарий”, Сом Мирзо Сафавийнинг “Тухфаи Сомий”, Ризоқулихон Ҳидоятнинг “Мажмуъау-л-фусаҳо” (“Гўзал сўз эгаларининг тўплами”) каби асарларида ҳам ҳазрат Навоий ҳаёти ва ижодий фаолияти билан боғлиқ фикрлар муайян даражада баён қилиб берилган.

Бу даврда Алишер Навоий асарларини чуқурроқ ўрганиш учун махсус луғатлар ҳам тузила бошлади. Навоий ҳаётининг сўнгги йилларида унинг асарлари асосида “Бадоеъу-л-луғат” (тузувчи Толеъ ал-Ийманий ал-Ҳаравий), бир оз кейинроқ “Луғати Навоий” яратилади. 1560 йилда Алоий бинни Муҳибий “Ал луғату-н-Навоий ва-л-истишҳодату-л-чиғатоий” (“Навоий луғати ва чиғатоий тили далиллари”) луғатини тузади. Шунингдек, бу даврда Навоий асарларидаги кўпгина сўзларни усмонли турк тилида тушунтириш мақсадида “Абушқа” луғати ҳам яратилади. XVIII асрда Мирзо Маҳдийхон тузган “Мабону-л-луғат” (“Луғат пойдевори”), XIX асрда Фатҳ Али Кожарийнинг “Луғоти атрокия” (“Турклар луғати”), Муҳаммад Хоксор томонидан 1798 йилда тузилган “Мунтахабу-л-луғат” (“Танланган луғатлар”) ҳамда Шайх Сулаймон Бухорийнинг “Луғати чиғатоий ва турки усмоний” каби асарларида ҳам Алишер Навоий ижодидан олинган парчаларга кенг ўрин ажратилади.

4. Навоий ижодининг илмий мезонлар асосида ўрганилиши

Ўтган асрнинг 20-30 йилларидан бошлаб юртимизда Алишер Навоий ижодини чинакам илмий мезонлар асосида ўрганишга киришилди. Бу соҳадаги дастлабки қадам сифатида Абдурауф Фитратнинг “Навоийнинг форсий шоирлиги ҳам унинг форсий девони тўғрисида” (“Маориф ва ўқитғучи” журн., 1925) ва “Фарҳоду Ширин” достони тўғрисида” (“Аланга” журн., 1930) мақолаларини кўрсатиш мумкин.

Бутун собиқ Шўролар Иттифоқи миқёсида Навоий таваллудининг 500 йиллигини кенг нишонлаш ҳақида қарор қабул қилиниши муносабати билан “Хамса”нинг қисқартирилган варианты (Садриддин Айний, 1939), “Чор девон”, “Муҳокамату-л-луғатайн”, “Маҳбубу-л-қулуб” асарлари нашр қилинди, турли тадқиқот ва монографиялар яратилди, шоир асарлари рус, украин, тожик, озарбайжон ва бошқа кўплаб тилларга таржима қилинди. Олим Шарафиддинов (“Алишер Навоий”, 1939), М.Шайхзода (“Гениал шоир”, 1940), В.Абдуллаев (“Навоийнинг Самарқанддаги ҳаёти ва фаолияти ҳақида”, 1940) каби олимларнинг тадқиқотлари яратилди; А.Боровков, Е.Э.Бертельс, Ҳ.Олимжон, Х.Зариф, О.Усмонов, М.Шайхзода ҳамда бошқа ижодкор ва олимларнинг илмий мақолаларини ўз ичига олган “Родоначальник узбекской литературы” (“Ўзбек адабиётининг асосчиси”, 1940) тўплами эълон қилинди.

Собиқ Иттифоқ ҳудудида 1941 йилда II жаҳон уруши бошланганлиги сабабли Алишер Навоий юбилеи 1948 йил май ойида нишонланди ва шу муносабат билан Е.Э.Бертельс (“Навои. Опыт творческой биографии”), О.Шарафиддинов (“Алишер Навоий. Ҳаёти ва ижодиёти”), С.Айний (“Алишер Навоий”)ларнинг илмий рисоалари эълон қилинди.

XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб навоийшунослик янада сермахсул ишларни амалга оширди. “Хамса”нинг мукамал нашри (Порсо Шамсиев, 1960), “Ҳазойину-л-маоний”нинг академик нашри (Ҳамид Сулаймонов, 1959-60) ва Алишер Навоий “Асарлар”и 15 томлигининг эълон қилиниши навоийшуносликдаги муҳим воқеалардан бўлди. Ўтган асрнинг 90-йилларигача Навоий ҳаёти ва ижодий фаолиятига бағишланган тадқиқотлар рўйхатининг ўзи алоҳида бир

китобни ташкил қилади (Алишер Навоий: 1441-1501 йил. Адабиётлар кўрсаткичи, 1991). 1987-2003 йиллар давомида Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти ҳамда Ҳ.С.Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институти томонидан Алишер Навоийнинг 20 жилдлик “Мукамал асарлар тўплами” эълон қилинди. П.Шамсиев, Н.Маллаев, В.Зоҳидов, И.Султон, Ҳ.Сулаймонов, А.Қаюмов, С.Ғаниева, А.Рустамов, А.Ҳайитметов, А.Абдуғафуров, С.Эркинов, Б.Валихўжаев, Ё.Исҳоқов, Н.Комилов, Р.Воҳидов, М.Ҳакимов, Л.Зоҳидов каби олимлар навоийшунослик тараққиётига алоҳида ҳисса қўшдилар.

Мустақиллик йилларидан бошлаб Алишер Навоий ижодини янгича тамойиллар асосида ўрганиш бошланди. И.Ҳаққуловнинг “Тасаввуф ва шеърят” (1991), “Навоийга қайтиш” (2007), С.Ҳасановнинг “Навоийнинг етти тўхфаси” (1991), М.Муҳиддиновнинг “Икки олам ёғдуси” (1991), Ҳ.Қудратуллаевнинг “Алишер Навоийнинг адабий-эстетик қарашлари” (1991), А.Ҳайитметовнинг “Навоийхонлик суҳбатлари” (1993), “Темурийлар даври ўзбек адабиёти” (1996), А.Абдуғафуровнинг “Буюк бешлик сабоқлари” (1995), Р.Воҳидовнинг “Алишер Навоийнинг ижод мактаби” (1994), “Алишер Навоий ва илоҳиёт” (1994), Н.Комиловнинг “Тасаввуф” (1996-1999; 2009), С.Олимовнинг “Ишқ, ошиқ ва маъшук” (1992), “Нақшбанд ва Навоий” (1996), Н.Жумаевнинг “Сатрлар силсиласидаги сеҳр” (1996), А.Ҳожиаҳмедовнинг “Навоий арузи нафосати” (2006), А.Қаюмовнинг ўн икки жилдлик “Асарлар” (2010), “Дилқушо такрорлар ва руҳафзо ашъорлар” (2011), Алибек Рустамовнинг “Ҳазрати Навоийнинг эътиқоди”, (2010), Ш.Сирожиiddиновнинг “Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий типологик, текстологик таҳлили” (2011), Н.Комиловнинг “Маънолар оламига сафар” (Алишер Навоий ғазалларига шарҳлар, 2012) каби тадқиқотлари; М.Ҳамидованинг “Алишер Навоий “Садди Искандарий” достонининг илмий-танқидий матни ва матний тадқиқи” (1994), М.Муҳиддиновнинг “Алишер Навоий ва унинг салафлари ижодида инсон концепцияси” (“Ҳамса”ларнинг биринчи достони асосида, 1995), Қ.Эргашевнинг “Ўзбек насрида иншо” (Навоийнинг “Муншаот”и мисолида, 1996), М.Ақбарованинг “Алишер Навоий ғазалларида қофия” (1997), Ш.Сирожиiddиновнинг “Алишер Навоий ҳаёти ва фаолиятига оид XV-XIX асрларда яратилган форс-тожик манбалари” (қиёсий-типологик, текстологик таҳлил, 1998), А.Эркиновнинг “Алишер Навоий “Ҳамса”си талқинининг XV-XX аср манбалари” (1998), К.Муллахўжаеванинг “Алишер Навоий ғазалиётида тасаввуфий тимсол ва бадиий санъатлар уйғунлиги: (“Бадоеъ ул-бидоя” девони мисолида, 2005), С.Ўтанованинг “Алишер Навоий ғазалиётида ранг символикаси” (2007), З.Мамадалиеванинг “Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” достонидаги рамзий образлар тизими” (2011) каби диссертацион ишлари шулар жумласидандир. Алишер Навоий “Ҳамса”си таркибига кирувчи беш достон 2006 йилда асл матни ва мукамал насрий баёни билан Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи томонидан лотин ёзувида нашр этилди. Алишер Навоий таваллудининг 570 йиллиги муносабати билан шоир асарларининг 10 жилдлиги эълон қилинди. Шунингдек, “Ҳазойину-л-маоний” куллийети таркибига кирувчи 4 девон ҳам нашрдан чиқди.

5. Навоий ижодининг Ғарбда ўрганилиши

Навоий асарлари XVI асрлардаёқ Европада маълум эди. 1557 йилда итальян тилида Венецияда нашр этилган табризлик арман ёзувчиси Христофор Табризийнинг “Сарандиб шохининг уч ёш ўғлини зиёрати” асарининг иккинчи қисмида Навоийнинг “Саъбаи сайёр” достонидан олинган Баҳром ва Дилором саргузашти баён қилинади. Шунингдек, XVII аср грузин шоири Цицишвили Навоийнинг “Саъбаи сайёр” достонини ижодий таржима қилиб, “Етти гўзал” достонини яратади.

1697 йилда француз олими Артолеми д’Ербело “Шарқ кутубхонаси” номли энциклопедияда Навоий таржимаи ҳоли ва асарлари номини келтирса, шарқшунос Сильвестре де Саси (1758-1838) ўз тадқиқотларида Алишер Навоийнинг шоир ва давлат арбоби сифатидаги фаолиятига тўхталиб ўтади.

XIX асрга келиб, Европада Алишер Навоий асарлари ва унинг асарлари асосида тузилган луғатларни нашр этиш ишлари бошланади. Француз шарқшуноси Катрмер 1841 йилда Парижда Навоийнинг “Муҳокамату-л-луғатайн” ва “Тарихи мулуки аҷам” асарларини нашр эттиради. Рус олими И.Н.Березин ўзининг “Турк хрестоматияси” номли китобига шоир асарларидан парчалар киритади.

Рус шарқшуноси В.В.Вельяминов 1868 йилда Алоий бинни Муҳибийнинг “Ал луғату-н-Навоият ва-л-истишҳодату-л-чиғатоият” (“Навоий луғати ва чиғатой тили далиллари”) луғатини Санкт-Петербургда нашр эттиради. Француз шарқшуноси Паве де Куртейл эса Навоий асарларидан фойдаланиб, луғат тузади.

Ғарбда Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижодий фаолиятини илмий аспектда ўрганиш XIX асрдан бошланган деб айтиш мумкин. 1818 йилда немис олими Х.Пургшталл “Навоийга оид битиклар” асарини яратиб, унда Алишер Навоийнинг насл-насаби, шоирлик, давлат арбоби ва бунёдкорлик ишларига тўхталиб ўтади. Рус шарқшуноси П.Савельев 1835 йилда шоир ижодига бағишлаб махсус “Алишер Навоий” номли мақола ёзади.

1856 йилда М.Никитскийнинг “Эмиръ Низам-Эд-Динъ-Али Ширъ. Государственным и литературном его значении” (“Амир Низомиддин Алишер: давлат арбоби ва шоир сифатида”) номли шоир ижодига бағишланган илк магистрлик диссертацияси вуждга келади. М.Никитский Навоийнинг ҳаёти ва фаолиятини анча тўлиқ ўргангани, унинг шоир, олим ва давлат арбоби сифатидаги фаолиятига юқори баҳо бергани ҳолда Шарқ мумтоз адабиётидаги ижодий анъаналарни англаб етмагани учун Алишер Навоийни “форс-тожик адабиётининг таржимони” деб эълон қилади. Айнан шу тарздаги ғайриилмий қарашлар француз шарқшунослари М.Белен (“Алишер Навоий”, 1868), Э.Блоше “Миллий кутубхонада сақланаётган туркий қўлёзмалар каталоги”, Л.Бува (“Темурийлар даври цивилизациясидан лавҳалар”, 1926; “Мўғул империяси”, 1927), инглиз шарқшуноси Э.Браун (“Татар хонликлари давридаги форс адабиёти тарихи”, 1920), рус шарқшуноси В.Бартольдларнинг тадқиқот ва илмий мақолаларида давом эттирилди. Хусусан, В.Бартольд ўзининг “Мир-Али-Шир и политическая жизнь” (“Мир Али Шер ва сиёсий ҳаёт”) мақоласида Навоийнинг давлат арбоби сифатидаги фаолиятига ижобий баҳо беради, лекин унинг адабий мероси моҳиятини англаб етмайди.

Олим мазкур мақолада: “Алишер Навоий ўзининг девонларида ва бошқа кўплаб бадиий асарларида фақатгина форсий шоирларнинг тақдирчиси сифатида намоён бўлади”, – деб ёзар экан, масалага адабиётшунос эмас, балки тарихчининг нигоҳи билан ёндашади ва ҳар бир деталда аниқлик, мантиқ, реаллик ва конкрет воқеликни кўрмоқчи бўлади.

Аслида эса Мусулмон Шарқида ижодкорнинг салоҳияти Ғарб адабиётидагидан фарқи равишда янги сюжет

яратишига қараб эмас, балки анъанавий воқелик, мавзу, қаҳрамонлар доирасида янги фикр айта олиш иқтидорига қараб белгиланган. Айнан мана шу анъанавийликни англай олмаслик юқоридаги олимларнинг Алишер Навоий ижодига ноҳолис баҳо беришларига олиб келган.

Нихоят шарқшунос олим Е.Э.Бертельс Алишер Навоий ва Фаридиддин Аттор дostonларини қиёсий ўрганиш орқали (“Навои и Аттар”) ҳазрат Навоийнинг оригинал шоир эканлигини исботлайди. Шу тариқа Алишер Навоий ижодини хорижда кенг илмий аспектда ҳолис ўрганиш ишлари бошлаб юборилади.

Немис олими А.Курелланинг “Буюк шоирнинг қайта кашф қилиниши” номли тадқиқоти ғарб навоийшунослигида янги босқични бошлаб берди. Ушбу тадқиқотдан сўнг Ғарбда Навоий шахсияти энди икки йўналишда: ҳам буюк ижодкор, ҳам давлат арбоби сифатида тадқиқ қилина бошланди. Инглиззабон олимлардан М.Сабтелни, В.Фельдмен, Д.Генчтурк, Д.Девин, К.Адахл, Г.Дикнинг илмий изланишлари ва таржима борасидаги фаолиятлари, Берлин шаҳрида Алишер Навоий ижодига бағишланган симпозиумнинг ташкил қилиниши ва унда навоийшунос олимлар ва шоир асарлари таржимонлари Б.Ҳайнкеле, К.Шунинг, Ю.Пауль, М.Кирхнер, З.Клайнмихел, Э.Таубе ва бошқаларнинг турли мавзулардаги маърузалари ғарб навоийшунослигининг тобора ривожланиб бораётганлигидан далолатдир. Буларнинг барчаси бугунги глобаллашув жараёнида Алишер Навоий ижоди ва шахсига бутун дунёда қизиқиш ва эҳтиёжнинг ортиб бораётганини кўрсатади.

Савол ва топшириқлар:

1. Алишер Навоий ижодига унинг ҳаётлик чоғидаёқ қизиқиш пайдо бўлганининг сабаби нимада деб ўйлайсиз?
2. Навоийшуносликнинг тадрижий тараққиётини қандай босқичларга бўлиб ўрганиш мумкин?
3. Ҳазрат Навоийнинг қайси асарларида ўзи билан боғлиқ маълумотлар баён этилган?
4. Навоий ҳақида замондошлари томонидан ёзилган ёки зикр этилган асарлар номларини айтинг.
5. Ғарб адабиётшунослари Навоийни даставвал таржимон-шоир сифатида тушунганлари сабабини қандай изоҳлаш мумкин?
6. Замонавий ғарб навоийшуносларидан кимларни биласиз?

АДАБИЁТЛАР:

1. Самарқандий Давлатшоҳ. Шоирлар бўстони (“Тазкирату-ш-шуаро”дан) – Т.: Адабиёт ва санъат, 1967.
2. Хондамир Ғиёсиддин бинни Ҳумомиддин. Мақоримул-ахлоқ (Яхши ҳулқлар) / Форсчадан М.Фаҳриддинов, П.Шамсиев тарж.; - Т.:Бадий адабнашр., 1967.
3. Бобур Заҳириддин. Бобурнома / Ҳозирги ўзбек тилига Ваҳоб Раҳмонов ва Каромат Муллаҳўжаева таъдбили. –Т. : O'qituvchi НМИУ, 2008.
4. Аёзий Мирзо Муҳаммад Ҳайдар. Тарихи Рашидий. – Т.: O'zbekiston, 2011.
5. Бойқаро Ҳусайн. Рисола: Девон. – Т.: Шарқ, 1995.
6. Восифий Зайниддин. Бадоеъул вақоеъ – Нодир воқеалар / Форсийдан Н.Норқулов таржимаси. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1979.
7. Навоий замондошлари хотирасида. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1985.
8. Сирожиддинов Шухрат. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий- типологик, текстологик таҳлили. – Т.: Akademnashr, 2011.
9. Алишер Навоий ижодий ва маънавий меросининг оламшумул аҳамияти (халқаро илмий-назарий анжуман материаллари). – Т.: O'zbekiston, 2011.
10. Vohidov R., Eshonqulov H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – Т.: O'zYU Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
11. Ҳайитметов А. Темурийлар даври адабиёти. – Т.: Фан, 1996.
12. Алишер Навоий: 1441-1501 йил. Адабиётлар кўрсаткичи / Туз. З.Бердиева, А.Туропова. – Т., 1991.
13. <http://www.referun.com/n/issledovanie-zhizni-i-tvorchestva-alishera-navoi-v-zapadnoevropeyskom-vostokovedenii#ixzz2HOWXH4iO>
14. <http://www.payam-aftab.com/en/news/3094/Ali-Shir-Nava%27i>